

Angelika Modlińska-Piekarz <http://orcid.org/0000-0001-5321-1010>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
angelikamodlinska@wp.pl

Reformacyjna poezja biblijna Laurentiusa Fabriciusa (1539–1577) z okresu pobytu w Królewcu (1561–1571) i jej znaczenie wyznaniowo-polityczne

Abstract

Reformation Biblical Poetry of Laurentius Fabricius (1539—1577) from the Period of His Stay in Königsberg (1561—1571) and Its Religious and Political Significance

The aim of this paper is to discuss the religious poetry of the Lutheran preacher and poet Laurentius Fabricius of Rudy (1539—1577), published by a Silesian during his stay in Königsberg during the reign of Duke Albert of Prussia. To date, the topic of the work of Laurentius Fabricius of Rudy (not to be confused with the Hebraist Laurentius Fabricius of Gdańsk, who lived in the years 1555—1629) has not been researched at all, neither in Poland nor abroad. Apart from the author of this paper, no-one studied the literary output of this poet. Laurentius Fabricius was briefly mentioned by Reinhold Curicke (1687), Joannes Albert Fabricius (1709), Andreas Charitius (1715), Ephraim Pretorius (1760), Ludwig F. Rhesa (1834), and Hermann Freytag (1898 and 1903).

The author presents the most important themes and motifs present in the poet's oeuvre, briefly discussing the functions of individual works in promoting and explaining the most important doctrinal principles and issues related to the Lutheran Reformation (*sola gratia, sola fide, solus Christus, sola Scriptura* and others). She also draws attention to the way in which biblical themes are interpreted, which translates

into the spread of certain social attitudes (e.g. giving up celibacy or promoting humility and poverty in order to prevent the escapes and revolts of the subjects of the Prussian duke). She also points out attempts to modify the biblical content in pursuance of building a Protestant worldview and religious order (the leading role of the ruler in the preservation and observance of a doctrine) and discusses selected cases of individualisation of the situational context for the purposes of Duke Albrecht's current policy (here especially the war with the papacy and support for the marriage of Gotthard Kettler and Anna of Mecklenburg).

The paper enriches the knowledge about Lutheran religious poetry printed in Königsberg during the reign of Albert of Prussia and sheds some light on the work of an unknown Neo-Latin poet. The author proves that the role of this poet in the capital city of the Prussian state in the 1560s must have been quite significant. Not only did Fabricius study at the University of Königsberg and during his studies published his works dedicated to the university professors and the Duke himself, but he was also clearly connected with the Königsberg court (through the Duke's collaborators and advisors), which suggests that he also had personal contact with the prince. Not without significance is also the fact that for many years he served as a preacher or pastor in one of the churches near the city (in Löbenicht).

The paper presents the propagandistic and opinion-forming role of Fabricius' poetry in the literary, social, confessional and political life of the then Königsberg, and at the same time paves the way for further comparative research on its influence on reformation literature, written both in Latin and vernacular languages, in Prussia and neighbouring countries, especially in the Polish-Lithuanian Commonwealth and in Livonia in the second half of the 16th century.

Keywords: Laurentius Fabricius Raudensis, Königsberg, Neo-Latin poetry, Reformation, Lutheran doctrine, Protestant Confessionalization

Laurentius Fabricius Raudensis urodził się 12 lipca 1539 roku w cysterskich Rudach¹. Podczas nauki we wrocławskiej humanistycznej

¹ Zob.: R. Curicke, *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung. Worinnen von dero Uhrsprung, Situation, Regierungs-Art, geführten Kriegen, Religions- und Kirchen-Wesen außführlich gehandelt wird*, Amsterdam–Gdańsk: Jansson von Waesberge, 1687, s. 323; L. Rhesa, *Kurzgefaste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen Westpreussens angestellten Predigern*, Königsberg 1834, s. 41; A. Charitius, *De viris eruditiss Gedani ortis, speciatim in iis qui scriptis inclaruerunt*,

szkole św. Elżbiety poznał swoich późniejszych mecenasów. Byli nimi profesor tej szkoły Caspar Weigler, którego potem nazywał swoim przyjacielem, wrocławscy patrycjusze Mikołaj i Tomasz Rehdigerowie oraz Jan Morenberg, w tych czasach zwierzchnik szkoły św. Elżbiety. Wiadomo, że 19 lipca 1558 roku Fabricius wpisał się na listę studentów Akademii Wittenberskiej. W trakcie studiów w Wittenberdze opublikował poetycką parafrazę o biblijnym potopie *Historia diluvii Noae*² oraz w 1559 roku *Carmen de Passione Domini nostri Iesu Christi*³, dedykowaną Mikołajowi Rehdigerowi. Przez dość krótki czas, w przybliżeniu w latach 1559–1561, piastował funkcję pastora w Baidt (łac. *Poundum, Bunda*) w Wirtembergii, koło Ravensburga⁴. Następnie wrócił na krótko do Wrocławia, gdzie w 1561 roku w oficynie Kryspina Scharffenberga opublikował na użytek wrocławskich szkół *Canticum Canticorum Salomonis et Threni Hieremiae prophetae elegiaco carmine redditi*⁵. W tej publikacji znajduje

Wittenberg: impensis Ludovicianis, 1715, s. 51–52; E. Praetorius, *Danziger Lehrer Gedächtniß, bestehend in einem richtigen Verzeichniß der Evangelischen Prediger in der Stadt und auf dem Lande*, Gdańsk–Leipzig: Johann Heinrich Rüdiger, 1760, s. 5; H. Freytag, *Die Beziehungen Danzigs zu Wittenberg in der Zeit der Reformation*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” (Danzig) 38, (1898), s. 127; *idem*, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602*, Leipzig 1903, s. 106; A. Modlińska-Piekarz, *Votum Davidicum. Poetyckie parafrazy psalmów w języku łacińskim w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009, *passim*; *eadem*, *Fabricius Raudensis Silesius, Laurentius*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, red. J. Lyszczyna, D. Rott, t. 3, Katowice 2013, s. 26–32.

² L. Fabricius Raudensis, *Historia diluvii Noae elegiaco carmine reddita et dedicata nobili eruditione et virtute praestanti iuveni Domino Thomae Redingero Wratislaviensi, Domino et Maecenati suo omni pietate et observantia colendo a Laurentio Fabricio Elisio*, [s. l. d.].

³ L. Fabricius Raudensis, *Carmen de Passione Domini nostri Iesu Christi scriptum ad Nicolaum Redingerum Senatorem Inclytae Reipublicae Wratislaviensis, Dominum & Mecoenatum [sic!] suum*, Wittenberg: apud Ioannem Cratonem, 1559.

⁴ L. Fabricius Raudensis, *Illustri Principi ac Domino D. Gotthardo Churlandiae et Semigalliae Ducis, S.R.M. Poloniae supra Livoniam Praefecto constituto etc. Domino suo clementissimo*, w: *idem*, *Adamus*, Królewiec: Hans Daubmann, 1566, k. A₂r.

⁵ L. Fabricius Raudensis, *Canticum Canticorum Salomonis et Threni Hieremiae prophetae elegiaco carmine [sic!] redditi*, Wrocław: Crispin Scharffenberg, 1561.

się wiersz dedykowany znanemu niemieckiemu poecie Adamowi Siberowi, w którym Fabricius podkreślił z wielką dumą, że słuchał wykładów teologicznych samego Filipa Melanchtona z zakresu egzegezy listów św. Pawła⁶. Niedługo potem, 9 sierpnia 1561 roku, Fabricius immatrykulował się na Albertynie (za rektoratu Nikolausa Jagenteuffla). Już jako królewiecki student wydał parafrazę Psalmu 37 napisaną dystychem elegijnym i Psalmu 39 napisaną jedenastozgłoskowcem falecejskim (Królewiec 1562)⁷. Utwór dedykacyjny w tym wydaniu skierowany jest do profesorów Akademii Królewieckiej – Dawida Voita, doktora teologii (późniejszego profesora w Wittenberdze, zm. 1589) i Jana Hoffmana, doktora sztuk wyzwolonych, określonych tutaj przez autora mianem jego patronów i nauczycieli. Na ten sam rok (1562) przypada publikacja innych parafraz psalmicznych, obejmująca interpretację poetycką piętnastu psalmów gradualnych (Ps 120–134)⁸, czyli pieśni opiewających wejście pielgrzymów do świątyni. Fabricius dedykował je samemu księciu seniorowi Albrechtowi Hohenzollernowi, który był wówczas jego mecenasem. W 1562 roku Raudensis wydał również utwór *Elegia. De discrimine sacerdotum Veteris Summi Sacerdotis Novi Testamenti...*⁹. Wydaje się, że dziełko to powstało na zamówienie polityczne księcia Albrechta. W tym czasie bowiem po konsultacji ze śląskim teologiem Joannesem Aurifabrem z Wrocławia (1517–1568)¹⁰ Albrecht wysłał list polemiczny do Stanisława Hozjusza. Książę oficjalnie zanegował

⁶ *Ibidem*, k. D₃v.

⁷ L. Fabricius Raudensis, *Psalmus XXXVII Noli aemulari in malignantibus etc. carmine elegiaco et Psalmus XXXIX Dixi: custodiam vias meas carmine phalaecio compositi*, Królewiec: Hans Daubmann, 1562.

⁸ L. Fabricius Raudensis, *Psalmi quindecim, qui cantica graduum dicuntur: variis carminum generibus redditi*, Królewiec: Hans Daubmann, 1562.

⁹ L. Fabricius Raudensis, *Elegia. De discrimine sacerdotum Veteris Summi Sacerdotis Novi Testamenti ex Epistola ad Hebraeos*, Królewiec: Hans Daubmann, 1562.

¹⁰ Joannes Aurifaber (1517–1568) z Wrocławia w 1553 roku został zaproszony do Królewca przez księcia Albrechta celem uzgodnienia sporów doktrynalnych w łonie luteranizmu, przebywał w Prusach do roku 1565, po czym wrócił do

w nim wartość soboru trydenckiego i prymat władzy papieskiej¹¹. Wspomniana elegia Fabriciusa prezentuje poglądy zbieżne ze stanowiskiem księcia pruskiego wyrażonym w liście do Hozjusza. Autor podkreślił w niej, że jedynym kapłanem jest Chrystus i zanegował kapłaństwo w katolickim znaczeniu, uznając, że prymat papieża nie ma uzasadnienia w Piśmie Świętym, a duchowieństwo katolickie nie głosi prawdziwych dogmatów, prawda zaś jest po stronie predykantów luterzańskich, którzy głoszą zbawienie jedynie przez Chrystusa. Warto dodać, że Aurifaber był filipistą i jednocześnie zwolennikiem poglądów Andreasa Osiandra (1498–1552), nieakceptowanego przez ortodoksyjnych królewieckich luteranów, popieranego zaś przez księcia. Aurifaber na rozkaz księcia i po konsultacji z Melanchtonem przygotował nową ordynację kościelną dla Prus (opublikowano ją w języku polskim w 1560 roku)¹². Wydaje się, że Fabricius był w tym czasie uczniem i protegowanym Aurifabra i pouczenia moralne zawarte w parafrazach psalmicznych tego pierwszego oraz w innych utworach religijnych z lat 1562–1565 były zachętą i wskazówką do wprowadzania w życie tej właśnie ordynacji. Potwierdzeniem protekcji Ślązaka jest wydana w 1563 roku elegia bożonarodzeniowa, dedykowana synowi tego teologa, Samuelowi¹³. W tym samym roku poeta korzystał też z opieki samego księcia, o czym świadczy dedykacja utworu *Eclogae duae Palemon et Daphnis*¹⁴. Można przypuszczać, że prawdopodobnie to za zgodą księcia i dzięki poparciu Joannesa Aurifabra, który był w tym czasie zwierzchnikiem kościołów luterzańskich diecezji sambijskiej, Fabri-

Wrocławia, gdzie w 1567 roku został pastorem w kościele św. Elżbiety i inspektorem szkolnym.

¹¹ Zob. J. Wijaczka, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490–1568). Ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę „w Prusiech”*, Olsztyn 2010, s. 234–235.

¹² *Ibidem*, s. 228–229.

¹³ L. Fabricius Raudensis, *Elegia in natalem Iesu Christi Filii Dei et Mariae Virginis Salvatoris nostri*, Królewiec: Hans Daubmann, 1563.

¹⁴ L. Fabricius Raudensis, *Eclogae duae Palemon et Daphnis*, Królewiec: Hans Daubmann, 1563.

ciusowi powierzono w 1564 roku funkcję diakona w kościele w Lipniku Królewieckim. Posługiwał tam do 1571 roku¹⁵. Z kolei poetycki wykład teologiczny (wydany w Królewcu, brak daty) porównujący pojęcie paschy w Starym i Nowym Przymierzu, zatytułowany *Collatio Paschatis Veteris et Novi Testamenti*¹⁶ i dedykowany ksiądzemu doradcy Casparowi a Nostitz, musiał być pisany nieco później, prawdopodobnie już po wyjeździe Aurifabra do Wrocławia (co stało się w 1565 roku) i gdy książę Albrecht już zdrowotnie nie domagał. W 1571 roku Fabricius wyjechał do Gdańska, był pastorem w Redłowie i diakonem w kościele pod wezwaniem św. Jana w Gdańsku, gdzie został pochowany¹⁷.

Poezja biblijna, którą uprawiał Laurentius Fabricius, jest dość charakterystyczna dla poetów protestanckich XVI wieku. Większość z nich określała własną działalność literacką jako powołanie do głoszenia świętej poezji. Częstym motywem jest też deklaracja głoszenia czystego słowa Bożego, która występuje w większości biblijnych parafraz, one same były bowiem w mniemaniu autorów realizacją tego postulatu, a przy tym przeciwstawiali oni poezję biblijną poezji świeckiej z oczywistym wskazaniem wyższości tej pierwszej ze względu na jej religijny pożytek. Miało to duże znaczenie w życiu społecznym – świeccy kaznodzieje wprowadzali nowe zasady spo-

¹⁵ W Królewcu wydał też kilka druków okolicznościowych: L. Fabricius Raudensis, *De nuptiis Matthiae Horstii et Dorotheae Romer, Filiae Christophori Romeri*, Królewiec: Hans Daubmann, 1565; *idem, Ecloga in nuptias ornatissimi viri Domini M. Valentini Schreckii poeseos professoris in Academia Regii Montis, et pudicae matronae Christianae Domini M. Iohannis Sciuri piae memoriae viduae, scripta a Laurentio Fabricio R. Votum nuptiale in nuptiis iisdem, autore Balthasare Lembrock Livonio*, Królewiec: Hans Daubmann, 1567.

¹⁶ L. Fabricius Raudensis, *Collatio Paschatis Veteris et Novi Testamenti carmine composita*, Królewiec: Hans Daubmann, [s.d., ca 1565].

¹⁷ Kilka jego ostatnich publikacji to utwory okolicznościowe, głównie epitalamia drukowane w Gdańsku przez Jakuba Rhodego. Z tego czasu nie zachowała się żadna parafraza biblijna. Nie pisał ich już wtedy, co nadmieniał w jednej z publikacji. Zmarł w Gdańsku 7 stycznia 1577 roku. Był żonaty, umierając, pozostawił, jak świadczy epitalfium, nieletnią córkę. Zob. A. Charitius, *De viris eruditis Gedani ortis...*, s. 51–52.

łeczne, nowe rozumienie religii chrześcijańskiej, nowe autorytety, nowe elity i nową władzę świecką. Dlatego często różne mniej lub bardziej udane próby parafrazowania wybranych fragmentów Pisma Świętego oraz poetyckie opracowania danych motywów czy tematów biblijnych, nazywane *sacra poesis*, protestanci traktowali jako bardzo czytelny i mający dużą siłę wyrazu rodzaj poezji dydaktycznej. Przekazywali w nich pouczenia moralne i „święte dogmaty prawdziwej religii”. W tym często używanym przez autorów luterzańskich pojęciu, „święte dogmaty” to nauczanie oparte jedynie na Biblii, po odrzuceniu tradycji wieków średnich i filozofii scholastycznej. Tego typu utwory, pod względem literackim wzorowane na dziełach poetów antycznych, dawały świadectwo erudycji ich autorów, a wyraźne naśladownictwo Biblii w przekonaniu tych ostatnich miało stanowić gwarancję najwyższego autorytetu moralnego i religijnego.

Parafrazy Psalmów 37 i 39 Laurentiusa Fabriciusa należą niewątpliwie do najbardziej interesujących utworów autora. Parafraza Psalmu 37 *Noli aemulari in malignantibus*¹⁸, podobnie jak jej biblijny pierwowzór, ukazuje relacje współistniejących obok siebie przeciwieństw: dobrego i złego, pobożnego i bezbożnego, uczciwego i przewrotnego, biednego i bogatego itd. Autor pokazuje, jak te światy funkcjonują, jak na siebie nawzajem oddziałują i jakie to ma konsekwencje w chwili obecnej i w życiu wiecznym. Taka koncepcja utworu sprawia, że problematyka religijna jest tu silnie zespolona z kwestiami społeczno-politycznymi, poeta opisuje bowiem odmiennosc postaw religijnych różnych środowisk. W każdym razie nie waha się przepowiadać srogiej kary dla bogatych i mających władzę ziemską, jeśli są bezbożni i niesprawiedliwi. Twarde słowa opisujące wizję sądu ostatecznego nie pozostawiają wątpliwości, jaką ocenę wystawił poeta życiu i postępowaniu tych spośród nich, którzy unoszą się pychą i nie wahają stawać ponad Bogiem (tak luteranie zwykle przedstawiali katolików, ale tutaj zapewne chodzi też o politycznych przeciwników). Fabricius przekonuje, że Bóg pokona pychę niesprawiedliwego i odbierze mu władzę i bogactwo:

¹⁸ Zob. przypis 7.

*Namq[ue] potestatem solio turbabit
iniqui,
Deprimet ac fastu colla superba Deus.
Brachia terrarum late dominata per
orbem
In Stygis infernae turbine mittet aquas.*
(Ps 37, w. 95–98, k. B₁r.)

Albowiem Bóg poskromi władzę na
tronie niegodziwego
i hardy od pychy kark ognie.
Ramiona panujące, rozpostarte
szeroko po ziemiach świata,
Sprowadzi podziemnym wirem do
styksowych wód¹⁹.

[...] *Sic quoq[ue] deficient pulsi de
sedibus altis,
Pauperis ac quaerent sordida tecta
casae.*
(Ps 37, w. 135–138, k. B₁v.)

Tak i znikną wygnani z siedzib
wysokich
I będą szukać szpetnej chałupy
biedaka.

U Fabriciusa motyw bogactwa pojawia się w Psalmie 37 wielokrotnie i zawsze w kontekście negatywnym: przeciwnicy Boga pomnażają majątek przez haniebne podstępny, niegodziwie gromadzą wielkie masy złota zebrane na oszustwach, zaciągają wielkie długi, których nie spłacają; nigdzie nie ma zaś wzmianki o bogatych, którzy żyliby uczciwie i sprawiedliwie cieszyli się majątkiem. Bogactwo kojarzy się autorowi wyłącznie z nieprawością, do majątku dochodzi się zwykle w nieuczciwy sposób, jak to ujął, „za pomocą cichych nieprawości” (*tacitis fraudibus*), a ponadto dla jego zdobycia ludzie zapominają o Bogu, ponieważ cały swój czas i wysiłek poświęcają na zdobywanie pieniędzy:

*Est satius iusto contentum vivere
parvo,
Quaerere quam tacitis fraudibus orbis
opes.
Divitias alius multo sibi congerat auro,
Rebus et augendis nocte dieq[ue] vacet.
Fraude dolum nectat, currat per saxa,
per ignes,
Sollicitus curis tempus et omne terat.*
(Ps 37, w. 87–92, k. A₄v.)

Lepiej jest żyć sprawiedliwie,
poprzestając na małym,
Niż za pomocą cichych nieprawości
szukać bogactw świata.
Niech inny gromadzi bogactwa
w wielkim złocie
I pomnażaniem majątku dzień i noc
się trudni,
Niech haniebnie knuje podstępny,
niech biegnie przez skały, przez ogień,
Nieszczęśliwy od trosk marnuje dobre
chwile.

¹⁹ Wszystkie przekłady zamieszczone w tekście są mojego autorstwa – A.M.P.

Według Fabriciusa człowiek wierny Bogu poprzestaje na małym, nie zbiera bogactw, nosi proste, skromne szaty. Poeta proponował zatem ascetyzm materialny, który jak wiadomo, był charakterystyczny raczej dla anabaptystów niż luteranów:

*Exiguo vivit melius, cui simplice cultu
Vita, Dei summi verbaq[ue] dia
placent.*

(Ps 37, w. 93–94, k. B₁r.)

Lepiej żyje się temu, kto chodzi w
ciasnej szacie i proste życie prowadzi,
A słowa najwyższego Boga ma w
poważaniu.

Trzeba jednak pamiętać, że luteranie bardzo często określali swój Kościół jako skromny i ubogi, skupiony wyłącznie na Chrystusie, co miało stanowić przeciwieństwo bogatego Kościoła katolickiego. Stąd poeta przypominał swoim współwyznawcom, że asceza jest w chrześcijaństwie bardzo pożądaną postawą. Człowiek bliski Bogu powinien także unikać „używek gnuśnego tłumu”, czyli wszelkiej rozwiązłości, zbytku, swobody obyczajów:

*Sis bonus, ignavae vites commercia
turbae [...]*

(Ps 37, w. 227, k. B₃v.)

Bądź dobry, unikaj używek gnuśnego
tłumu.

Podstawą jest dobroć i uczciwość, życie pozbawione złych uczynków. Poeta pięknie powiedział:

*Fac bona, quae fidei sunt monumenta
tua.*

(Ps 37, w. 178, k. B₂v.)

Czyń dobro, ono jest bowiem
pomnikiem twojej wiary.

Autor zaleca też ufać Bogu, postępować sprawiedliwe, nie akceptować zła i nie ulegać presji innych, gdy nie postępują oni słusznie:

*Iusto fide Deo, tua spes sit Conditor
orbis,*

*Iusta fac et nunquam turpia facta
proba.*

(Ps 37, w. 17–18, k. A₃v.)

Ufaj sprawiedliwemu Bogu, twoją
nadzieją niech będzie Stwórca świata,
Czyń to, co sprawiedliwe, i nigdy
haniebnych czynów nie pochwalaj.

Wiara potwierdzona czynkami nie jest hasłem głoszonym przez luteranów, którzy uważali, że jest ona wyłącznie aktem łaski Bożej i nie zależy od uczynków. Tutaj liczne pouczenia, jak żyć w czystej wierze, jak postępować, by nie sprzeniewierzyć się słowu Bożemu, wybitnie wskazują, że autor tłumaczył znaczenie dobrych uczynków jako dowód istnienia prawdziwej i żywej wiary. Widać tu wpływ teologii Andreasa Osiandra, którego zwolennikami, jak wyżej wspomniano, byli zarówno sam książę Albrecht, jak i Joannes Aurifaber. Pogląd o potrzebie spełniania dobrych uczynków nie odnosi się jednak do samego zbawienia (wtedy byłoby to sprzeczne z luteranским wyznaniem poety i jego mocodawców). W innych bowiem publikacjach, jak choćby w Psalmie 120 czy w utworze epickim *Adamus*, autor wyraźnie podkreśla, że nie za uczynki i zasługi, ale tylko dzięki łasce Bożej i poprzez ofiarę Chrystusa człowiek uzyskuje zbawienie. Pouczenia te mają więc niewątpliwie wymiar społeczno-polityczny. Fabricius dla uspokojenia nastrojów zaleca unikanie zazdrości, pokorę w znoszeniu wszelkich cierpień i niesprawiedliwości oraz pogodzenie się ze swoim stanem społecznym:

*Si qua malignantes melior fortuna
fovebit,
Et feret iniustam laetior aura ratem,
Tristior hostiles animo non induc
vultus:
Mota nec horrendas fulminet ira
minas.
Impia si floret Regum bonitate
caterva,
Inclita si reprobos promovet aula
Ducum,
Nec tua te pietas, nec vita peracta
pudice
Evehit, aut larga conditione beat
Non tua tabificus comedat
praecordia livor.
(Ps 37, w. 1–9, k. A₃r.)*

Jeśli złoczyńcom los bardziej
sprzyja,
a szczęśliwe wiatry niosą
niesprawiedliwy okręt,
ogromnie smutny w duchu nie
przywdziewaj wrogiego oblicza,
ani wzburzony gniewem srogich
min nie okazuj.
Jeśli tłum niegodziwców błyszczą
dzięki dobroci królów,
a wspaniały dwór władców gości
bezbożnych,
natomiast Ciebie twa pobożność i
życie spędzone uczciwie
nie wynosi i nie obdarza wysoką
kondycją,
niech nie pożera twych wnętrzności
drżąca zazdrość.

Powyższe słowa mają niewątpliwie kontekst wyznaniowy i polityczny, ale stanowią również moralne pouczenie, aby żyć bez zdrości i zawiści o żamoźniejszych od siebie, przede wszystkim zaś bez nadmiernych ambicji i niepohamowanej chęci osiągnięcia bogactwa za wszelką cenę. Poeta bardzo często radzi też powściągać złość i gniew oraz zaprzestać krytyki, bo to prowadzi do grzechu:

*Vince iras, animumq[ue] tuum quod
florete iniquus,*

*Et malus in viridi palmitis germen
habet.*

*Quod via perversi iam fortunatur
ubi[ue]*

*Eventusq[ue] bonos impius omnis
habet.*

*Contrahe nunc bilem, vanum depone
furorem,*

Ne tuus e vero tramite currat equus.

*Ne quoq[ue] cum reprobis turpissima
facta sequaris [...]*

(Ps 37, w. 39–45, k. A₃v.–A₄r.)

Poskrom gniew i ducha twojego,

ponieważ płonie złością,

Bo i zło na zielonej gałązce się
zrodziło,

Albowiem droga przewrotności już
wszędzie się panoszy,

A każdy bezbożny cieszy się
powodzeniem.

Powściągnij gniew, zaniechaj szału,

Niech twój koń nie zbacza z

prawdziwej drogi,

Ani także nie naśladowuj haniebnych
czynów grzeszników [...].

Pobrzmiwa w tych słowach ewidentne ostrzeżenie skierowane prawdopodobnie do przeciwników z tego samego kręgu protestanckiego, którym nie odpowiadały reformy i polityka wewnętrzna dworu królewieckiego.

*Illius ac supplex committe negotia
curae:*

Mutato sedem nec lare quaere novam

*In regione mane, miseram nec desere
vitam,*

*Corda[ue] constantem languida
pascere fidem.*

(Ps 37, w. 17–22, k. A₃v.)

Pokornie powierzaj swoje sprawy

Jego trosce

I wypędziwszy bożka, nie szukaj dłań
nowej siedziby.

Zostań w ziemi i nie opuszczaj
trudnego życia,

Lecz sercem nieporuszoną karm
swoją wiarę.

Być może w ten sposób Fabricius odcina się od radykalnych dążeń do zmiany istniejącego ładu społecznego w księstwie, zbrojnych powstań i sprzeciwów wobec panującej władzy, a przede wszystkim zachęca poddanych księcia do stałości w wierze luterańskiej i do

pozostania w ojczyźnie (wielu poddanych uciekało na tereny Rzeczypospolitej z powodu biedy i niegospodarności urzędników księcia)²⁰. Ale prócz pouczeń i ostrzeżeń nie brak tu też obietnic szczęśliwego życia dla wiernych nauce luterańskiej (a przy tym, jak można sądzić, zwolenników i poddanych księcia):

*Nil deerit iusto servanti corde fideli
Dogmata, cui tellus supplicat ima, Dei.*
(Ps 37, w. 115–116, k. B₁r.)

Lecz sprawiedliwemu, który
zachowuje w wiernym sercu dogmaty
Boga,
niczego nie braknie, bo ziemia uprasza
mu łaski.

Stałość w wierze jest w tym przypadku także gwarantem pomyślności w życiu doczesnym. Argumentacja Fabriciusa, dopasowana do treści biblijnego psalmu, bardziej wynika jednak, jak się wydaje, z potrzeb bieżącej polityki księcia niż z toku modlitwy starotestamentowego psalmisty (por. Ps 37, 18–19 i 22):

*Regna sed haec mites patulae telluris
habebunt,
Qui non irato pectore damna ferunt.
Successu rerum, dulci quoq[ue] pace
fruuntur,
Iugera qui patriae deseruere suae,
Et quos non stimulat sumendi bella
cupido,
Ultricesve suo corde movere minas.*
(Ps 37, w. 61–66, k. A₁r.)

Lecz te rozległe królestwa ziemi
posiadają
Ci, którzy niezagniewanym sercem
szkody nie przynoszą,
Lecz dostąpiwszy rzeczy, korzystają z
miłego pokoju,
I strzegą pól swojej ojczyzny,
I których nie porywa żądza toczenia
bojów,
A w sercu swym nie wzniecają pełnych
zemsty gróźb.

Czy owa niechęć poety do przemocy i wojny odzwierciedla kodeks moralności chrześcijańskiej ustanowiony przez Jezusa Chrystusa w Kazaniu na górze²¹, czy może jest to zawołowana próba wskazania przeciwników politycznych księcia? Można przypuszczać, że Fabricius walczył tutaj nie tylko z katolikami, lecz także z wewnątrz-

²⁰ Zob. J. Wijaczka, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach...*, s. 281–285.

²¹ Mt 5, 3–12; Łk 6, 20–26.

nymi wrogami, chodzi zapewne o walkę wewnętrzną w Prusach i o przeciwników reformy kościelnej²².

Co ciekawe, Bóg w psalmach Fabriciusa jest inny niż w poezji luterkańskiej i kalwińskiej: bardziej miłosierny i łaskawy, mniej srogi i mniej chętnie karzący za grzechy. Jest jak łaskawy ojciec, troskliwie ochraniający swoje potomstwo przed wszelkim złem i wspierający w trudnych chwilach. Obrazowanie zaczerpnięte z biblijnego psalmu uzupełniono tutaj właśnie wzmianką o relacji ojcowskiej między Bogiem a człowiekiem (por. Ps 37, 23–24):

<p><i>Sed Deus ut genitor mitis et aequus erit. Porriget immensae dextrae sua brachia lappso, Extrahit, et firmo pectore stare iubet.</i> (Ps 37, w. 160–162, k. B₂r.)</p>	<p>Bóg bowiem jako rodzic łagodny jest i sprawiedliwy. Wyciągnie szerokie ramiona do upadającego, Ocali i rozkaże stać mężnie.</p>
---	--

Ten wizerunek miłosiernego, sprawiedliwego, łaskawego i wspierającego Pana, który daje panowanie sprawiedliwym (powtórzony za biblijnym oryginałem – Ps 37, 29–31), ma także swoje współczesne odniesienie do postaci miłosiernego, sprawiedliwego, łaskawego i wspierającego władcy luterkańskiego, którego uosabia tutaj zapewne książę Albrecht:

<p><i>Sic etiam iustus toti dominabitur orbi, Imperioq[ue] ferent tempora nulla modum. Ore suos fratres culto divina docebit Dogmata fragrantem cognitione Dei. Libera iudicium sacratis utile rebus Lingua recensebit, terrificumq[ue] malis.</i> (Ps 37, w. 191–196, k. B₂v.)</p>	<p>Tak sprawiedliwy będzie panował nad całym światem I żadne czasy nie przyniosą kresu jego władzy. Wykształconą mową będzie uczył dogmatów swoich braci, żądnych poznania Boga. Wolny, szczery język będzie rozważał kwestie pozytywne w świętych sprawach, a stroniące od tego, co złe.</p>
--	---

²² Szerzej o walce stanowej i religijnej w Prusach zob. J. Wijaczka, *Albrecht von Brandenburg-Ansbach...*, s. 221–235 oraz 281–292.

Określenie *libera lingua* Fabricius rozumiał wyłącznie jako wolność słowa w duchu protestanckim, swobodę wypowiedzania poglądów religijnych i indywidualnego interpretowania Pisma Świętego po zerwaniu z tradycją katolicką. Jak można przypuszczać, to właśnie książę pruski ma w zamysle autora stać na straży „prawdziwej wiary”, zapewniać poddanym odpowiednie wykształcenie z pomocą usłużnych luteranckich pastorów, którzy w y k s z t a ł c o n ą m o w ą będą uczyć Bożych dogmatów i nieść słowo Boże.

Warto ponadto wspomnieć, że w piętnastu psalmach gradu- alnych Fabricius nawiązuje również do bieżących wydarzeń poli- tycznych. W modlitwie wieńczącej parafrazę Psalmu 120 modli się o odsunięcie od chrześcijan zagrożenia moskiewskiego i tureckie- go²³. Wątek wojen moskiewskich pojawia się także w *Elegia in natalem Iesu Christi*²⁴. W końcowej części utworu autor prosi o pokój, gdyż najeźdźcy moskiewscy wciąż stanowią zagrożenie dla miesz- kańców tych terenów²⁵.

Doniosłe znaczenie dla prowadzonej przez Hohenzollerna polity- ki miał zapewne epos biblijny Fabriciusa *Adamus* (Królewiec 1566), dedykowany Gotthardowi Kettlerowi (1517–1587), księciu Kurlandii i Semigalii. Dzieło powstało na okoliczność zawarcia przez Kettlera związku małżeńskiego z Anną Meklemburską 24 lutego 1566 roku, o czym autor wyraźnie informuje w utworze dedykacyjnym²⁶. Fakt ten ma kluczowe znaczenie dla właściwej interpretacji tego tekstu. Zresztą Fabricius podkreśla polityczną wagę owych zaślubin i życzy młodej parze liczne potomstwo, które będzie panowało na tych terenach, broniąc prawowitych mieszkańców Kurlandii przed ze- wnętrznymi wrogami – Szwedami i Moskwą. Królewska krew Anny ma w domyśle gwarantować panowanie rodu, a doświadczenie wo- jenne księcia z czasów bytności w zakonie kawalerów mieczowych

²³ L. Fabricius Raudensis, *Psalmi quindecim...*, k. A₄r.–A₄v.

²⁴ L. Fabricius Raudensis, *Elegia in natalem Iesu Christi...*

²⁵ *Ibidem*, k. A₁r.

²⁶ L. Fabricius Raudensis, *Adamus*, k. A₂v.

zapewni zwycięstwo w walce²⁷. Autor odnosi się w ten sposób do faktu, że książę Gotthard był mistrzem zakonu kawalerów mieczowych w latach 1559–1561. W 1561 roku dokonał sekularyzacji zakonu i porzucił stan zakonny. Następnie przeszedł na luteranizm i 5 marca 1562 roku złożył w Rydze hołd lenny królowi polskiemu Zygmuntowi Augustowi, którego reprezentował Mikołaj Czarny Radziwiłł. W 1566 roku nastąpił kolejny etap w drodze do udzielnego panowania księcia w Inflantach – zawarcie związku małżeńskiego z Anną Meklemburską. Według autora książę, unikając „błędu papieżstwa”, głoszącego naukę o konieczności pełnienia dobrych uczynków jako niezbędnych do zbawienia, ma zatem prawo (w domyśle: po zerwaniu z katolicyzmem, życiem zakonnym i związanym z nim celibatem) oczekiwać łaski Bożej i błogosławieństwa Bożego. Dlatego ze słów poety należy wnioskować, że Gotthard i Anna zostali zaślubieni zgodnie z Bożą wolą, zostaną więc obdarzeni potomstwem i rozpoczną nową książęcą dynastię²⁸. Niewątpliwie biblijni bohaterowie są w tym utworze prefiguracją młodej pary. Poeta opisuje urodę Ewy z dworską manierą. W ten sposób zapewne miał zamiar podkreślić urodę księżniczki Anny²⁹. Wymowny jest też moment, gdy Bóg budzi Adama ze snu, mówiąc, że ofiarowuje mu dar niezwykle wyjątkowy, dający mu radość życia³⁰. Jest to amplifikacja służąca potrzebie chwili, uzasadnia bowiem sens życia w związku małżeńskim. Poeta tłumaczy decyzję księcia o rezygnacji z celibatu za pomocą argumentu zaczerpniętego z biblijnej historii stworzenia, na podstawie której wywodzi, że Bóg także nie chciał, by Adam był samotny i nie miał potomstwa. Fabricius nie waha się też czynić aluzji do cielesnego obcowania³¹. Podkreśla, że mężczyzna i kobieta zawierają między sobą wielkie i czyste przymierze dzięki Bożej woli. Bóg sam stworzył

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, k. B₁r.–B₁v.

³⁰ *Ibidem*, k. B₂r.

³¹ *Ibidem*.

święty związek kobiety i mężczyzny i uznał, że jest to miłość dobra i czysta, a oprócz więzi duchowej ludzie zostali stworzeni także do więzi cielesnej, dzięki której będą mieli potomstwo³². Niewątpliwie możliwość rozmnażania się, ofiarowana przez Boga człowiekowi, jest tu przedstawiona jako największy dar, jaki może on otrzymać.

W biblijnym eposie Laurentiusa Fabriciusa pojawia się obszerny wątek buntu Lucyfera – liczy on 130 wersów³³. Fabricius, inaczej niż większość poetów, opisuje to wydarzenie jako następujące dopiero po stworzeniu pierwszych ludzi. Co więcej, motyw buntu ma duże znaczenie dla zrozumienia funkcji całego utworu. Główną przyczyną buntu Lucyfera była według Fabriciusa pycha, która zrodziła w Lucyferze przekonanie, że to on, a nie człowiek, powinien być jedynym dziedzicem i potomkiem Bożym. Drugim, równie ważnym powodem była zazdrość o małżeńskie szczęście Adama i Ewy³⁴. Przekonany zapewne argumentacją Lutra, że zazdrość o związek cielesny i potomstwo, gdy jest się tego dobra pozbawionym, budzi olbrzymią namiętność i prowadzi do grzechu, śląski poeta dostosował mit o upadku Lucyfera do swojej, służącej potrzebom politycznym wizji. Dlatego u niego Lucyfer buntuje się nie tylko z tego powodu, że człowiek stał się jedynym nieśmiertelnym potomkiem Stwórcy (*aeterna soboles*), ale głównie z tej przyczyny, że może mieć coś, co nawet najpotężniejszemu i najmądrzejszemu aniołowi w niebie nie jest dane – swój dom, żonę i dzieci. Należy domniemywać, że autor w roli Lucyfera widzi papieża. Wskazówką niebudzącą żadnych wątpliwości co do takiej interpretacji jest wspomniany wiersz dedykacyjny, w którym poeta wyraźnie wskazuje papieża jako wroga małżeńskiego szczęścia Kettlerów³⁵. Lucyfer, jako nieprzyjaciel ludzkiego małżeństwa, uosabia tu niewątpliwie głos sprzeciwu Kościoła kato-

³² *Ibidem*, k. B₂v.

³³ *Ibidem*, k. B₃v.–C₁v.

³⁴ *Ibidem*, k. B₃v.–B₄r.

³⁵ *Ibidem*, k. A₂v. Przykład ten pokazuje, że często utwór właściwy jest silnie powiązany z poprzedzającą go dedykacją, czy to prozaiczną, czy poetycką, która nierzadko stanowi rodzaj prologu i objaśnienia kontekstu znaczeniowego utworu.

lickiego na czele z papieżem na wieść, że Gotthard Kettler, ostatni wielki mistrz zakonu kawalerów mieczowych, dokonał sekularyzacji zakonu, przeszedł na luteranizm i zawarł związek małżeński z Anną Meklemburską. Jest obecny w tym wywodzie Fabriciusa nie tylko quasi-apokryficzny obraz buntu aniołów, mający ubarwić poemat, lecz także pewnego rodzaju polityczna obelga wobec głowy Kościoła – sugerowanie, jakoby papież, sprzeciwiając się temu związkowi, kierował się zazdrością o związek cielesny i potomstwo, gdyż sam jest tego dobra pozbawiony. Bez żadnych wątpliwości można zatem uznać, że biblijna historia Adama i Ewy stanowi tutaj alegorię małżeństwa Kettlerów, które miało dać początek i jak się później okazało (wszakże Fabricius pisał poemat w momencie zaślubin), rzeczywiście dało, luterkańskiej dynastii władców kurlandzkich. Autor sprytnie tworzy tu quasi-analogię między biblijnymi a współczesnymi mu wydarzeniami na zasadzie prostych skojarzeń. W pierwszym rzędzie ta subiektywna prefiguracja była skierowana do samej młodej pary, to nowożeńcy prawdopodobnie byli pierwszymi słuchaczami tego utworu. Zapewne dworzanie i najbliższe otoczenie księcia (utwór ten musiał być recytowany na dworze w Mitawie) bez trudu właściwie odczytali stworzone przez autora paralele między pierwszymi rodzicami rodu ludzkiego a pierwszymi rodzicami nowej dynastii książęcej. Był to zatem utwór okolicznościowy, służył bowiem polityce dworu Kettlera, miał na celu ocieplenie jego wizerunku wśród poddanych i uzasadniał słuszność zmiany wyznania i drogi życiowej. Argumentacja ta miała też oczywiście wymowę uniwersalną – odnosić ją można było do wszystkich jako zachętę do podejmowania rodzinnego życia, a unikania celibatu – i negowała sens powołania w kapłaństwie katolickim. Zachowywanie celibatu było wszakże przez luteranów traktowane jako zbędne jarzmo, jeden z tych czynków, które w żaden sposób nie mogą być zasługą w oczach Boga. Można też przypuszczać, że opisane wyżej argumenty za małżeństwem były adresowane także do zakonników niedawno zsekularyzowanego zakonu i duchownych kościołów poddanych luteranizacji w Inflantach, którzy musieli się odnaleźć w nowej sytuacji jako ludzie świeccy, mogący zawierać związki małżeńskie. Trzeba mieć

też na względzie, że autor był na usługach Albrechta Hohenzollerna (który wiele lat wcześniej także złamał śluby zakonne i się ożenił) i zapewne to on zlecił Fabriciusowi napisanie utworu propagandowego o tak ważnym politycznie wydarzeniu. Gdy się weźmie te fakty pod uwagę, nie dziwi już tak bardzo zastosowanie obraźliwej dla głowy Kościoła katolickiego prefiguracji odnoszącej się do postaci Lucyfera. Warto zauważyć, że nie była to pospolita obelga, lecz wyrafinowana analogia literacka, więc jej siła oddziaływania musiała być większa. Już sam pomysł wykorzystania mitu o buncie Lucyfera do współczesnej propagandy politycznej zasługuje na uwagę.

Ponadto poeta daje odczuć czytelnikowi utworu, że grzech pierworodny, będący skutkiem upadku pierwszych ludzi, stał się przyczyną zła, które przyszło z zewnątrz – od pełnego zawiści i żądzy zemsty Szatana. Nie zrodziło się więc samoistnie w umysłach pierwszych ludzi i nie jedynie oni ponoszą za nie odpowiedzialność, gdyż głównym winowajcą jest przebiegły Lucyfer. Widać zatem wyraźnie, że Fabricius próbuje pokazać grzeszną naturę ludzi jako coś nieuniknionego. Poeta zestawiając te dwie winy – ludzi i Szatana – stara się udowodnić, że grzech pierwszych ludzi to błąd, który będzie miał tragiczne skutki, a dzieło diabła to zbrodnia w czystej postaci: on chce bezpośrednio śmierci ludzi i ich potępienia. I chociaż taką narrację autor czerpie w dużej mierze z biblijnego pierwowzoru, to jednak przez subtelne dopowiedzenia (także za pomocą mitu o upadku Lucyfera) i odpowiednie rozłożenie akcentów, służące wywołaniu określonych emocji odbiorców, daje obraz zupełnie inny niż biblijny. Tam grzech pierwszych rodziców jest bezdyskusyjny, wynika z ich nieposłuszeństwa, tutaj jest skutkiem z góry zaplanowanej przez Szatana zbrodni. Dlatego przychodzący z pomocą Syn Boży tłumaczy upadek pierwszych ludzi szatańskim podstępem, zaś ich grzech usprawiedliwia naiwnością³⁶. Podobnie Adam, odpowiadając Bogu na pytanie, kto ściągnął na niego zgubę, zaznacza nieostrożność

³⁶ *Ibidem*, k. C₄v.-D₁r.

w postawie Ewy, a nie jej celowe działanie³⁷. Ta modyfikacja narracji rozmiąga się z biblijnym pierwowzorem, w którym Ewa tłumaczy się sama, a pytanie Boga nie dotyczy wskazania współwinnych. W tym przypadku Adam jest lojalny wobec małżonki ze względów pozadoktrynalnych – figuratywnie przedstawiając Gottharda, nie mógł okazywać tchórzostwa.

Niewątpliwie twórczość religijna Laurentiusa Fabriciusa zasługuje na uwagę jako ważny przyczynek do poznania luteranizmu w Królewcu w ostatnich latach panowania Albrechta Hohenzollerna. Po-brzmiewa w niej echo walk o system doktrynalny, który w zamyśle księcia miał sprzyjać ładowi politycznemu i społecznemu jego poddanych bez uszczerbku dla istoty reformatorskiej nauki. Trudno dziś dociec, czy teksty te stanowiły rezultat samodzielnego przemyślenia kwestii religijnych, czy też pisane były pod dyktando królewieckich profesorów i patronów (znanych z dedykacji), a może nawet powstały na skutek osobistych spotkań i rozmów poety z samym władcą. Na koniec warto zauważyć, że skoro książę Albrecht zapewnił okolicznościowymi publikacjami oprawę propagandową z okazji małżeństwa Kettlerów (epitalamium na tę okazję drukował też kolega Fabriciusa, Valenty Schreck³⁸, oba druki zostały opublikowane w Królewcu, utwory musiały być wcześniej zlecone i zaaprobowane przez księcia, a poeci oddelegowani na uroczystości weselne do Mitawy), to znaczy, że było to wydarzenie ważne i niewątpliwie korzystne dla polityki zagranicznej Prus Książęcych. Książę nie zdołał podbić mieczem Inflant, nie zdołał zdobyć ich dla siebie samego, udało mu się jednak uzyskać na nie większy wpływ przez sekularyzację i wprowadzenie luteranizmu. Pozostaje pytanie, czy utwór

³⁷ *Ibidem*, k. D₂r.

³⁸ V. Schreck, *Epithalamion in honorem nuptiarum [...] Gothardi Churlandiae [sic!] et Semegalliae Ducis [...] Poloniae supra Livoniam constituti praefecti [...] et [...] Annae [...] Alberti [...] Megalopyrgensium Ducis [...] Filiae [...]*, Królewiec: Hans Daubmann, 1566, [k. A₁r.-E₂v.]. Utwór Schrecka jest typowym epitalamium, ale wyraźnie podkreślono znaczenie polityczne tego wydarzenia i sprzyjającą rolę Albrechta.

Fabriciusa był przeznaczony tylko dla dworu Kettlera i jego poddanych, czy może miał być także kolportowany do Rzeczypospolitej, aby ocieplić wizerunek polskiego lennika, zwłaszcza w regionach granicznych dla Prus i Inflant. Z pewnością zaangażowanie poety do tak ważnego i delikatnego zadania dyplomatycznego musi świadczyć, że był on zaufanym powiernikiem księcia.

Bibliografia

Źródła

- Fabricius Raudensis L., *Adamus*, Królewiec: Hans Daubmann, 1566.
- Fabricius Raudensis L., *Canticum Cantorum Salomonis et Threni Hieremiae prophetae elegiaco carmine [sic! winno być: carmine] redditi*, Wrocław: Crispin Scharffenberg, 1561.
- Fabricius Raudensis L., *Carmen de Passione Domini nostri Iesu Christi scriptum ad Nicolaum Redingerum Senatorem Inclityae Reipublicae Vratislaviensis, Dominum & Meconatum [sic!] suum*, Wittenberg: apud Ioannem Cratonem, 1559.
- Fabricius Raudensis L., *Collatio Paschatis Veteris et Novi Testamenti carmina composita*, Królewiec: Hans Daubmann, [s.d., ca 1565].
- Fabricius Raudensis L., *Eclogae duae Palemon et Daphnis Laurentii Fabricii Raudensis S.*, Królewiec: Hans Daubmann, 1563.
- Fabricius Raudensis L., *Elegia. De discrimine sacerdotum Veteris Summi Sacerdotis Novi Testamenti ex Epistola ad Hebraeos*, Królewiec: Hans Daubmann, 1562.
- Fabricius Raudensis L., *Elegia in natalem Iesu Christi Filii Dei et Mariae Virginis Salvatoris nostri*, Królewiec: Hans Daubmann, 1563.
- Fabricius Raudensis L., *Historia diluvii Noae elegiaco carmine reddita et dedicata nobili eruditione et virtute praestanti iuveni Domino Thomae Redingero Vratislaviensi, Domino et Maecenati suo omni pietate et observantia colendo*, [s. l. d].
- Fabricius Raudensis L., *Psalmi quindecim, qui cantica graduum dicuntur: variis carminum generibus redditi*, Królewiec: Hans Daubmann, 1562.
- Fabricius Raudensis L., *Psalmus XXXVII Noli aemulari in malignantibus etc. carmine elegiaco et Psalmus XXXIX Dixi: custodiam vias meas carmine phalaecio compositi*, Królewiec: Hans Daubmann, 1562.
- Schreck V., *Epithalamion in honorem nuptiarvm [...] Gothardi Chvrlandiae [sic!] et Semegalliae Ducis [...] Poloniae supra Liunionam constituti praefecti [...] et [...] Annae [...] Alberti [...] Megalopyrgensium Ducis [...] Filiae [...]*, Królewiec: Hans Daubmann, 1566.

Opracowania

- Charitius A., *De viris eruditiss Gedani ortis, speciatim in iis qui scriptis inclaruerunt*, Wittenberg: impensis Ludovicianis, 1715.
- Curicke R., *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung. Worinnen von dero Ursprung, Situation, Regierungs-Art, geführten Kriegen, Religions- und Kirchen-Wesen ausführlich gehandelt wird*, Amsterdam–Gdańsk: Jansson von Waesberge, 1687.
- Fabricius J.A., *Centuria Fabriciorum Scriptis clarorum, Qui jam [iam] diem suum obierunt*, Hamburg: sumptu Christiani Liebezeit, 1709.
- Freytag H., *Die Beziehungen Danzigs zu Wittenberg in der Zeit der Reformation*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” (Danzig), 38 (1898), s. 1–137.
- Freytag H., *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602*, Leipzig 1903.
- Modlińska-Piekarz A., *Fabricius Raudensis Silesius, Laurentius*, w: *Słownik pisarzy śląskich*, red. J. Lyszczyzna, D. Rott, t. 3, Katowice 2013, s. 26–32.
- Modlińska-Piekarz A., *Votum Davidicum. Poetyckie parafrazy psalmów w języku łacińskim w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009.
- Praetorius E., *Danziger Lehrer Gedächtniß, bestehend in einem richtigen Verzeichniß der Evangelischen Prediger in der Stadt und auf dem Lande*, Berlin–Stettin–Danzig–Leipzig: Johann Heinrich Rüdiger, 1760.
- Rhesa L., *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen Westpreussens angestellten Predigern*, Königsberg 1834.
- Wijaczka J., *Albrecht von Brandenburg-Ansbach (1490–1568). Ostatni mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę „w Prusiech”*, Olsztyn 2010.

